

L'Homme absurde

*Verlangen naar harmonie in een chaotische wereld
bij Albert Camus*



Albert Camus

Tom Tak

Voorjaar 2001 te dr. / Winter 2014

L'Homme absurde

Verlangen naar harmonie in een chaotische wereld

bij Albert Camus

Tom Tak

Voorjaar 2001 te dr. / Winter 2014¹

Een lichtbaken in woelige tijden

Albert Camus, een in de jaren vijftig door existentialisten in Parijs bewonderde schrijver, protégé van Jean-Paul Sartre en Jean Grenier, werd vlak voor het uitbreken van de eerste Wereldoorlog geboren in Algerije, dat toen nog een Franse kolonie was. Hier groeide hij onder moeilijke omstandigheden op. Zijn vader sneuvelde in een van de eerste veldslagen aan de Marne, waarna zijn moeder met werkhuizen haar kinderen moest onderhouden. Camus was hoogbegaafd. Ondanks armoede en ziekte (tbc), lukte het hem om, met steun van enige weldoeners, filosofie te studeren. Een uitzonderlijke biografie?

Nee, het komt meer voor dat begaafde kinderen die in achterbuurten zijn opgegroeid later tegen alle sociale weerstanden in iets van hun leven weten te maken. Zo werd Camus toneelspeler, toneelschrijver, journalist en filosoof. Hij toonde zich op alle fronten een mens te zijn zonder vrees om zich aan de wereld te branden. In het linkse intellectuele milieu stond hij bekend als een solitair denker. Toch was zijn gehele leven een zoektocht naar saamhorigheid. Het bij elkaar horen van families, een generatie, begaafde en onbegaafde, sterke en zwakke mensen.

Camus wilde zijn innerlijk gevoel niet zomaar afstemmen op de publieke canon van een nieuwe groep marxisten rond Sartre. Socialisten die het gewoon vonden om in alle woorden twijfel te leggen. Die als

¹ Winter 2014 gecorrigeerd en uitgebreid. Voorjaar 2001 verschenen in Kunst en Wetenschap.

hogepriesters paradeerden in de politiek en in een vermeende titanenstrijd tegen het kapitalisme aanspraak maakten op het leiderschap, terwijl anderen in de fabrieken, op het land en thuis het gewone werk mochten doen. In tegenstelling tot hen ging Camus bij onheil niet tegenover maar juist naast de lijdende mens staan. In zijn toneelstukken, romans en essays probeerde hij zich in te leven in de gevoelens van beklemming en vrees van slachtoffers. Gemoedsbewegingen die een mens doen verstijven en bij voorbaat elke existentiële gebeurtenis betekenisloos maken.

Gedurende de laatste jaren van de tweede Wereldoorlog, toen de Duitsers een groot deel van Frankrijk bezet hielden, had Camus naam gemaakt als stuwende kracht achter het Parijse ondergrondse “Combat”. Een linkse krant die dagelijks uitkwam. Na 1945 werd zijn literaire werk geleidelijk razend populair bij intellectuelen die genoeg hadden van mooie toekomstverhalen van welke maatschappijhervormer dan ook. Hiervoor kreeg hij (en niet Sartre) in 1957 de Nobelprijs.² Camus wist op ongeëvenaarde wijze de trauma’s van een oorlogsgeneratie te verwoorden, het diep pessimistische levensgevoel van zijn leeftijdgenoten, hun afkeer van het kale positivisme, van politieke doctrines en gladde retoriek, of deze nu uit linkse of rechtse hoek kwamen. Ook na de ineenstorting van het nazisme bleef in Europa nog heel lang de geur van ontbinding hangen.

Het naoorlogse existentialisme, smeltkroes van filosofische ideeën van Max Scheler tot Martin Heidegger en van mythische beelden van Rainer Maria Rilke tot Thomas Stearns Eliot, zadelde het Europese individu op met de volle last van vrijheid van gedachte en van geweten, maar staande voor de moeilijkheden van het dagelijkse leven nog steeds binnen een nauw omhulsel van traditionele burgerlijke waarden en normen. De progressief-liberale mars door de sociale instituten van een generatie geboren in of kort na de tweede wereldoorlog zou pas in het magische jaar 1968 een eerste hoogtepunt bereiken. Camus bleef populair met toneelwerk als *Le Malentendu* (Het misverstand)³ en *Caligula* (Gaius Caesar Germanicus

² Sartre moest wachten tot 1964. Het Nobelprijscomité twijfelde aan de blijvende betekenis van zijn existentialistische filosofie. Toen hem de prijs toch nog werd aangeboden, heeft hij hem geweigerd.

³ Albert Camus, *Le Malentendu*, eerste opvoering 1944: ‘De verloren zoon’ keert terug, maar dan in een goddeloze wereld.

Caligula 1945)⁴ , het filosofische essay *Le Mythe de Sisyphe* (De mythe van Sisyphus⁵ en de roman *l'Étranger* (De vreemdeling)⁶ , waarin de hoofdfiguur grenzen overschrijdt, gewaagde contacten legt, zuiver toevallig een moord pleegt - de zon scheen in zijn ogen en hij kon daardoor zijn pistool niet goed richten - en moet toegeven dat wat zich geleidelijk in zijn leven voltrekt met zijn persoon weinig van doen heeft.

Camus en Sartre, laatstgenoemde in Frankrijk de filosofisch leidsman van het existentialisme en na enige tijd ook van een nieuwe linkse beweging, gingen aanvankelijk vriendschappelijk met elkaar om. In een vraaggesprek met Amerikaanse journalisten noemde Sartre hem zelfs één van de meest veelbelovende schrijvers van zijn land. In 1951 zou Camus door het schrijven van een eigenzinnig filosofische verhandeling bij hem in ongenade vallen. Het ging om *L'Homme révolté*, een essay waarin met veel verve de bijzondere waarde verdedigd werd van het morele protest van de enkeling tegen het voortdurend maatschappelijke kwaad van onvrijheid, ongelijkheid en uitbuiting.⁷ Camus vroeg om aandacht voor het subject-zijn van mensen. Waardering voor het eigen ik, dat gedreven door heilige verontwaardiging in opstand komt tegen onrecht dat stervelingen al sinds eeuwen wordt aangedaan. Niet in de eerste plaats om ons lot te verbeteren, dat kan helemaal niet, verkondigde Camus, maar louter ter verdediging van de menselijke waardigheid bij alle ongeluk. Onze neergang door oorlogen, kolonisatie, slavernij, beschavingsziekten, enzovoort is evenmin te stuiten als een steen die in volle vaart van de berg rolt. *Ik ben verontwaardigd, daarom ben ik*. Dat is alles! Onpraktisch en daarbij verraad aan de arbeidersklasse, vond Sartre. En met een buiging naar het rechtzinnige marxisme: een ontkenning van de noodzaak economie en sociaal leven weer van de grond af te moeten opbouwen.

⁴ Albert Camus, *Caligula*, 1942, eerste opvoering 1945, thema: de mensen sterven en ze zijn door domheid van de goden verre van gelukkig.

⁵ - , *Le mythe de Sisyphe*, 1942, over: hoe dwaas het leven wel kan zijn.

⁶ - , *l'Étranger*, 1942. *De vreemdeling*. Twee barbaars gevoerde wereldoorlogen hebben niet alleen een bestaande orde voor goed verstoord, maar hierdoor heeft een gehele generatie ook haar zelfvertrouwen verloren.

⁷ - , *L'Homme révolté*, 1951

Hierover oordeelt men tegenwoordig wel anders. Zo vindt een postmodern denker als Jean-François Lyotard dat Sartre zijn eigen existentiële credo: Ik besta, de wereld bestaat, dat is het (être-Là), op het laatst niet meer genoeg serieus nam en bij zijn tijdsimpressies terugviel op een 'oud' revolutionair verhaal, het historisch materialisme van Marx en Lenin dat weinig tegenspraak duldt. Ook de filosoof Raymond Aron liet al eerder weten dat verantwoordelijkheid en subjectiviteit in het latere werk van Sartre veel aan waarde had ingeboet. Met enig sarcasme noemde hij hem een in de politiek verdwaalde moralist. Harde kritiek op Sartre kwam in de jaren tachtig van de kant van Les Nouveaux Philosophes, met o.a. André Glucksmann en Bernard-Henri Levy. Zij wisten te vertellen dat Camus zich over de gewelddadige politiek van Stalin - het grootschalig opslaan en vernietigen van mensenmateriaal in de Goelag - al vroeg ongerust had getoond. En volgens hen terecht! Sartre bleef de Sovjets nog lang uit de wind houden. Zelfs nog toen zij in 1956 de volksopstand in Boedapest hard neersloegen. Van Nikita Chroesjtsjov noemde hij het een kapitale fout om Stalin vanwege zijn misdaden voor de gehele wereld aan de schandpaal te nagelen. En (hoe naïef kan een mens zijn) in 1968 geloofde hij met Mao Zedong en Che Guevara nog in een nieuw begin van de wereldrevolutie. Daarentegen hield Camus gedurende zijn gehele leven een verzoening van existentiële vrijheid met marxistische solidariteit niet voor mogelijk. Want existentialisme is niet zomaar filosofie, toch? Meer dan iets anders is het levenskunst. Elk mens blijft bezig zichzelf te ontwikkelen.⁸

Het verhaal van een mislukking

De vreemdeling. Hoofdpersoon Meursault van deze in Algerije spelende roman van Camus is een kleine beambte, een buitenstaander, een randfiguur die zich een vreemde voelt tussen alles en iedereen. Eenzaam is hij, maar

⁸ Over existentialisme als levenskunst, zie bijvoorbeeld van Simone de Beauvoir, *Pour une morale de l'ambiguïté*, Gallimard, Paris 1947. In dit jaar verscheen van Sartre een essay over de dichter Baudelaire. Proeve van een existentiële psychoanalyse. Levensschets van een mens die geen beroep doet op een hogere macht en zelf zin wil geven aan zijn leven. Nog niets over solidariteit. Dit veranderde radicaal in 1948. Toen verscheen het toneelstuk *Les mains sales* (Vuile handen), pleidooi voor een humane filosofie die het marxisme weet te integreren in het existentialisme. De communistische partij was over Sartres dubbelzinnige kijk op saamhorigheid niet erg enthousiast. Zij vreesde dat interne spanningen tussen fracties over de beginselen en de tactiek van de partij erdoor bloot zouden komen te liggen.

niet helemaal alleen. Zijn levensverhaal begint aan het sterfbed van zijn moeder. Er gebeurt weinig tot niets dat men aangrijpend of heldhaftig zou kunnen noemen. Hij zit bij haar, min of meer apathisch: rookt de ene sigaret na de andere, drinkt koffie en valt zo nu en dan ook nog in slaap. De uren verglijden. Licht gaat over in duisternis. Het is alsof hij alleen maar dromend leeft. Tot een uitwisseling van gedachten tussen moeder en zoon komt het niet. Ze hebben elkaar duidelijk niets te zeggen. Na de begrafenis komt hij een collega tegen. Zij heet Maria. Met haar ziet hij een film van de komiek Fernandel. Na met haar geslapen te hebben, gaat hij vrijwel direct weer weg. Met een huisgenoot, ene Raymond, trekt hij naar het strand. Daar komt het tot een woordenwisseling met een Arabier. Er ontstaat een handgemeen. Wij lezen: *Meursault voelde de zon op zijn voorhoofd branden, het mes in de hand van de Arabier werd een lichtend zwaard dat zich pijnlijk in zijn ogen boorde. Toen begon de wereld voor hem te draaien. Vanuit zee steeg een prikkelende geur op, het leek alsof de hemel zich opende en het vuur begon te regenen.* Dan schiet Meursault in een reflexhandeling de Arabier dood. Voor de rechtbank geeft hij een precieze beschrijving van het gebeurde, ook van wat toen aan gevoelens bij hem opwelde, maar tot een verklaring, die de daad alsnog zinvol kan maken, komt het niet. Meursault praat en praat. Het lijkt alsof de wereld hem niet raakt. Een autist is aan het woord. Zijn leven is een aaneenrijging van losse gebeurtenissen, meanderend in een geschonden wereld. *Panta rhei.*⁹ Wanneer alles in beweging is en onophoudelijk van aard verandert, lijkt causaliteit opgedrongen en is ze dus vals.

Camus portretteert Meursault als een onverschillig minnaar die door een absurd toeval ook nog moordenaar wordt. Ondanks de heftige dramatiek van het verhaal zal bij menig lezer niet alle sympathie voor hem verloren gaan. Men kan in zijn persoon een voorafbeelding zien van het huidige moderne individu in een geglobaliseerde wereld, wiens verlangen naar steeds grotere vrijheid en ongebondenheid leidt tot een chaos aan onaffe denkbeelden. Een totale wanorde die al van te voren ieder zelfstandig optreden op basis van het zich verplaatsen in de belevingswereld van een ander onmogelijk maakt. Met als uiteindelijke afloop een door excessieve ongevoeligheid en schaamteloosheid geruïneerd humaan leven. Soms lukt het de postmoderne mens nog wel om al worstelend in de tijdstroom - te midden van woeste draaikolken - zonder dat hij erop gerekend heeft, stil keerwater te vinden, beleving van een rustpunt, moment van kortstondig geluk dat een gevoel geeft toch nog *iemand* te zijn. De ervaring van een onherhaalbare existentie, maar dan wel steeds belaagd door toeval en nietigheid.

⁹ Heraclitus

Niet zo lang geleden waagde de Italiaanse romanschrijver Sandro Veronesi eveneens een duik in de ziel van het postmoderne individu met zijn boek *Caos Calmo*.¹⁰ Zijn hoofdpersoon, Pietro Paladini, moet op wel heel pijnlijke wijze ervaren hoe wankel zijn bestaan is en hoe onverwacht het noodlot kan toeslaan. Terwijl hij probeert in zee een voor hem vreemde vrouw van de verdrinkingsdood te redden (Veronesi beschrijft indringend hoe in het woeste water de lichamen van redder en drenkelinge in elkaar verstrengeld raken) sterft geheel onverwacht op een andere plek zijn eigen vrouw. Hij lijkt verlamd. Gaat niet meer naar zijn werk en zit de hele dag in zijn auto die hij parkeert voor de school van zijn dochtertje. Hij wil alleen nog voor haar zorgen, over haar welzijn waken, al het andere uit zijn vroegere leven doet er niet meer toe. Familie, vrienden, collega's komen op



deze toch aparte plaats langs om hem te condoleren, moed in te spreken, maar ook met de stille bedoeling hem te overreden weer een wat gewoner leven te gaan leiden. Het duurt niet lang of Paladini beluistert in het rouwbeklag van zijn bezoekers vooral hun eigen noden. Hierdoor wordt het

¹⁰ Nederlandse titel: *Kalme Chaos*. Uitgegeven door Prometheus, 2010 (2006), Amsterdam

voor hem moeilijker, zo niet onmogelijk, om zelfs maar een begin te maken met de verwerking van zijn leed, nodig voor een terugkeer naar een normaal bestaan. Wat nu bij hem gebeurt, is, dat de toch al moeilijk te vatten beelden van zijn ongeluksdag wegzakken naar diepere, door het 'ik' nauwelijks nog te bereiken lagen van de ziel. Wat hem - bang en bedrukt - dan nog rest, is het heroïsche. Hij, die zichzelf niet wil, of kan redden, luistert intens naar de zorgen van anderen. Hij lijkt nu op een type mens als de *Gezeichnete* van de schilder Paul Klee. Een heldhaftig-tragische figuur (treurnis ligt op zijn gezicht) in een gefragmenteerde omgeving en met een wijze van kijken die spreekt van geconcentreerde aandacht.¹¹

Zichzelf voorbij

Met de roman *La Peste*, het toneelstuk *Les Justes* en het essay *L'Homme révolté*, tezamen *Cycle des révoltes*, brak in het schrijversschap van Camus een nieuwe periode aan.¹² Geen vertoning meer met in de hoofdrol een figuur als Meursault, die met zijn laatste krachten de wereld geheel naar 'binnen' trekt om haar wildheid in te tomen en zo niet kopje onder te gaan in de empirie. Camus wil afstand nemen van een te sterk in zichzelf gekeerde schrijftrant. Hij laat een hoofdpersoon nieuwe stijl op zoek gaan naar waarheid in een wereld die niet meer in waarheid gelooft zonder zijn hoop te vestigen op Marx, of op een heilige als Jezus. Hij zoekt op plaatsen waar geen zege van de deugd over de ondeugd meer te behalen valt. In de roman *La Peste* is het de eigenzinnige arts Rieux die in Oran, een stoffig stadje ergens in Noord-Afrika, de bestemming van zijn leven vindt. Hier heerst de pest. Natuurlijk willen de bewoners het eerst niet geloven. Maar als het aantal sterfgevallen razendsnel toeneemt, heeft ontkennen geen zin meer. Er breekt paniek uit. De zieken worden aan hun lot overgelaten. De mensen sterven op middeleeuwse wijze, ze sterven als vliegen. De doden worden zonder veel plichtplegingen in massagraven gedumpt. Het herinnert aan andere verschrikkingen: concentratiekamp, atoomoorlog, een militaire dictatuur, Goelag. Wie kan, probeert de stad te ontvluchten. Rieux blijft. Hij verzorgt zieken. Probeert hun lijden te verzachten. Genezen kan hij niet. Wel biedt hij troost. Stervenden krijgen van hem hun waardigheid terug. Als een moderne Sisyphus voert hij een bij voorbaat verloren strijd: gunt zich geen rust, gaat van ziekbed naar ziekbed, vindt zijn geluk door zich in te leven in het lot van de ongelukkigen tot vereenzelving toe. Toch een jesus motief?

¹¹ Paul Klee, *Nichtkomponiertes im Raum*, 1929, privé-bezit, Bazel. Zie ook portretten van de Amerikaanse schilder Ronald Brooks Kitaj.

¹² Albert Camus, *La Peste*, 1947. *Les Justes*, 1949. *L'Homme révolté*, 1951.

Het is wel humaan, maar zonder een *sprong in het geloof*, zoals bij Kierkegaard.¹³

‘De wereld van de moderne mens is op alle fronten onoverzichtelijk geworden; wij gaan een hoogst onzekere toekomst tegemoet’, schreef Camus in het maatschappijkritische *l’Homme révolté*. Kunst leert ons met absurditeiten te leven. Zij is nooit een verminking van de werkelijkheid, zoals de moraal van de doorsneeburger wel is, de dubbele moraal. Kunst is een weg, soms spreken wij van een omweg, om de aard van mensen vrijmoedig in ogeschouw te nemen. Een manier om een blik op de wereld te werpen zonder de scheppende genius die in ons zijn huis heeft gevonden al vanaf het begin ideologisch bij te kleuren. Hem in verwarring te brengen en zijn werking te vertroebelen. Goede kunst helpt te ontsnappen aan een levenshouding die slechts het eigen belang op het oog heeft. Zij spoort aan de eerste indrukken op ons gemoed door mensen en dingen hier achtergelaten weer zichtbaar te maken. Vervolgens na te denken over de oorspronkelijke bedoeling van ons bestaan. Humaan-zijn vraagt, zolang het leven duurt, te strijden tegen vervlakking en misvorming van onszelf en de wereld.

Le rhinocéros



Elke denkgewoonte, ook de universalistische, begint als droom. En van het wezen der dingen gezegd is ieder woord ook beeld dat zorgt voor gratuiteit. Wisseling en vervloeiing van betekenissen. Door clichématig taalgebruik (in een massacultuur) boet dit oorspronkelijk vermogen tot

¹³ Zie Tom Tak, *Verborgene angst voor de eeuwigheid, Kierkegaard over eenzaamheid en metafysische angst*, Kunst en Wetenschap, voorjaar 2001.

uitbeelding sterk aan vrijwilligheid in. Dit is het thema van Eugène Ionesco's toneelstuk *Les Rhinocéros*.¹⁴ Een absurdistisch verhaal over hoe het zou zijn om als enig mens onder wilde dieren te moeten leven. Hoofdpersoon is Jean Béringer, die door anderen wordt gezien als een zonderling. (*Ik voel mij in deze wereld niet thuis. Ik kan niet aan het leven wennen.*) Nu over wat er in *Rhinocéros* gebeurt: op geheimzinnige wijze veranderen de bewoners van een Frans provinciestadje allemaal, op Béringer na, in een neushoorn. Vervolgens gaan zij in kudde luid briesend rond, alles vertrappend wat hun in de weg komt. Men zou het stuk een poëtische parabel kunnen noemen. De eenvormigheid van het moderne leven wordt aan de kaak gesteld, het tekort aan karakter, de onzekerheid, ik-zwakke, gevoeligheid voor mode en groepswaan van veel mensen. De 'nieuwe' mens is geobsedeerd door onrecht. (*Men moet protesteren.*) Hij beroept zich graag op menslievendheid. Een pose van sentimentele pseudo-humaniteit. Ionesco stelt dat de moderne ziel lijdt aan rhinocerotitis. Hij beschuldigt haar van een allesoverheersend effectbejag.

Zo'n ziel heeft Béringer niet. (*Ik heb geen hoorn, jammer!*) Hij is buitenstaander, wil zich niet aansluiten bij mensen die alleen maar het alledaagse geluk zoeken en uiteindelijk alles klein maken. (*Ik capituleer niet.*) Béringer moet constateren dat de moderne mens tot dusver alleen maar heeft laten zien hoe absurd zijn bestaan is. Verwachtingen, die boven het alledaagse uitstijgen, heeft hij niet. Er is werkelijk niets mysterieus aan zijn leven. Het stroomt, plast, morst, vloeit over en wordt alleen door toeval beteugeld. Sandro Veronesi spreekt van *Kalme chaos*. Is voor Camus het heroïsche (heldhaftig zijn) het hoogste waar de huidige mens nog naar kan streven, Ionesco meent dat het geen enkele zin heeft weerstand te bieden aan de tegenmachten van ons bestaan. De krachten van het boze laten zich ook door een vertwijfeld mens die een masker van koele zakelijkheid opzet niet op een ander spoor brengen. Het boze lacht om zo'n held. Toch wil Ionesco niet dat wij ons zonder slag of stoot overgeven. Hij raadt ons aan de spot te drijven met alle schrikwekkende gedachten (*rinocerossen*) die sluimeren in het diepste van de ziel. Helse wezens, die alleen maar wachten op een geschikt moment om onze zoete droom van een onherhaalbare existentie te confronteren met de harde werkelijkheid van nietigheid, eindigheid en dood ... Kleinere ze!

¹⁴ Eugène Ionesco, *Les Rhinocéros*, 1959 - voor het eerst in Parijs opgevoerd in 1960.